

אומרי האומות השבוני - בל א"ב ד"ב

העמודים הקרובים עוסקים בשאלת כבוד רבו, וכן בביאור גדריה של מצוות "והדרת פני זקן". חלק גדול מפרטי הדיונים מופיעים בעמודים הבאים, ולכן לא ניתן יהיה להקיף את כל הדיונים העולים מדף זה, עד שתתקבל תמונה כוללת, בשבועות הבאים.

כבוד רבו

סוגיות היסוד

סוגיית כבוד רבו עולה כבר במשניות, בהקשר מעניין מאד.

משנה מסכת בבא מציעא, פרק שני

אבדתו ואבדת אביו - אבדתו קודמת, אבדתו ואבדת רבו - שלו קודם. אבדת אביו ואבדת רבו - של רבו קודמת, שאביו הביאו לעולם הזה ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא. ואם אביו חכם - של אביו קודמת. היה אביו ורבו נושאים משאוי - מניח את של רבו, ואחר כך מניח את של אביו. היה אביו ורבו בבית השבי - פודה את רבו ואחר כך פודה את אביו. ואם אביו חכם - פודה את אביו ואחר כך פודה את רבו.

מהי רמת הקשר בין רב ותלמיד, היוצרת יחסים כאלה? על כך נאמרו בגמ' מספר דעות:

בבלי בבא מציעא, דף לג ע"א

תנו רבנן: רבו שאמר - רבו שלמדו חכמה, ולא רבו שלמדו מקרא ומשנה, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: כל שרוב חכמתו הימנו. רבי יוסי אומר: אפילו לא האיר עיניו אלא במשנה אחת - זה הוא רבו. אמר עולא: תלמידי חכמים שבבבל עומדין זה מפני זה, וקורעין זה על זה. ולענין אבדה במקום אביו - אינן חוזרין אלא לרבו מובהק.

- ⇐ שימו לב, כי גם בדיון ממסכת בבא מציעא, היחס לרב נמצא במתח עם היחס להורה, ממש כמו בסוגיה שלנו. מדוע לדעתכם קיים מתח כזה?
- ⇐ מהו הטעם המובא במשנה לעדיפות הרב על האב?
- ⇐ האם עדיפות כזאת נראית לכם סבירה? נסו לחשוב על השלכות לסיטואציות רחבות יותר, על יחס בין המגדל הפיזי למגדל הרוחני, או המחנך. מהי הדמות המרכזית בעיצוב עולמו הפנימי של אדם?
- ⇐ מהי משמעות המחלוקת המובאת בגמרא? נסו לחשוב מה מבטאת כל דעה.

אזכור נוסף במשנה של היחס בין האב לרב, נמצא במשנה שבסוף מסכת כריתות:

משנה מסכת כריתות פרק ו'

האב קודם לאם בכל מקום יכול שכבוד האב עודף על כבוד האם תלמוד לומר (שם /ויקרא /י"ט) איש אמו ואביו תיראו מלמד ששניהם שקולים אבל אמרו חכמים האב קודם לאם בכל מקום מפני שהוא ואמו חייבין בכבוד אביו וכן בתלמוד תורה אם זכה הבן לפני הרב קודם את האב בכל מקום מפני שהוא ואביו חייבין בכבוד רבו:

- ⇐ שימו לב כי המשנה בכריתות נותנת טעם שונה לחלוטין לעדיפות הרב על האב.

שיטת הרמב"ם

עיינו בפסיקת הרמב"ם בסוגיה זו.

רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ה הלכות א' ב

הלכה א: כשם שאדם מצווה בכבוד אביו ויראתו כך הוא חייב בכבוד רבו ויראתו יתר מאביו, שאביו מביאו לחיי העולם הזה ורבו שלמדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא, ראה אבידת אביו ואבידת רבו של רבו קודמת לשל אביו, אביו ורבו נושאים במשא מניח את של רבו ואחר כך של אביו, אביו ורבו שבויים בשביה פודה את רבו ואחר כך פודה את אביו, ואם היה אביו תלמיד חכם פודה את אביו תחלה, וכן אם היה אביו תלמיד חכם אע"פ שאינו שקול כנגד רבו משיב אבידתו ואחר כך משיב אבידת רבו, ואין לך כבוד גדול מכבוד הרב ולא מורא ממורא הרב, אמרו חכמים מורא רבך כמורא שמים, לפיכך אמרו כל החולק על רבו כחולק על השכינה שנאמר בהצותם על ה', וכל העושה מריבה עם רבו כעושה מריבה עם השכינה שנאמר אשר רבו בני ישראל את ה' ויקדש בם, וכל המתרעם על רבו כמתרעם על ה' שנאמר לא עלינו תלונותיכם כי על ה', וכל המהרהר אחר רבו כאילו מהרהר אחר שכינה שנאמר וידבר העם באלהים ובמשה.

הלכה ב: איזהו חולק על רבו זה שקובע לו מדרש ויושב ודורש ומלמד שלא ברשות רבו ורבו קיים ואע"פ שרבו במדינה אחרת, ואסור לאדם להורות בפני רבו לעולם, וכל המורה הלכה ג בפני רבו חייב מיתה.

- ↔ הרמב"ם מרחיב בהלכה זו גם על משמעות כבוד הרב. מהי הנקודה המשמעותית העולה מהרמב"ם ביחס לכבוד הרב?
- ↔ שימו לב לניסוח שלו למקרה של אביו שהוא גם חכם. מהי דעתו של הרמב"ם לגבי המתח הורה-רב?
- ↔ מהו ההבדל בין ההשלכות המעשיות של מצוות כיבוד הורים, להשלכות המעשיות של כבוד הרב?

צגא טורה

אם נבוא לדון בשאלת כבוד תלמידי חכמים בימינו, נדמה שאחת הסוגיות המרכזיות העולות היא שאלת "דעת תורה". השימוש המקובל במושג "דעת תורה", הוא קבלת סמכותם של רבנים ותלמידי חכמים.

בהקשר זה ניתן להעלות מספר נקודות למחשבה:

- ↔ האם קבלת הסמכות, או לכל הפחות התייעצות עם תלמידי חכמים מהווה חלק ממצוות כבוד הרב? (חשבו על המקבילה בכיבוד הורים!)
- ↔ האם "דעת תורה" היא בכל תחום או רק בתחומים הקשורים לתחומים הלכתיים-תורניים? (בהקשר זה כדאי לעי' במשל המבוך, המופיע בספר מסילת ישרים פרק ג').
- ↔ עיסוק נרחב בשאלות אלו ואחרות, נמצא בספר "סמכות ואוטונומיה במסורת ישראל". עיינו בעיקר במאמריהם של יעקב כ"ץ (עמ' 104-95), ולרצים למרחקים ארוכים – במאמרו של לורנס קפלן (עמ' 145-105). כמו כן, במאמרו של י' בלדישטיין "אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל".

שימוש בספר בראשית כמקור הלכתי

במהלך הסוגיה, מציעים האמוראים ללמוד הלכות ממעשיו של אברהם אבינו. האם ספר בראשית משמש אותנו כמקור הלכתי? אם לא – מהי מטרת כתיבתו של ספר בראשית?

בשאלת מטרתו של ספר בראשית דנו רבים. להלן מובאות שתיים מן התשובות המפורסמות ביותר: התשובה הראשונה, ואולי המפורסמת ביותר היא תשובתו של רש"י, פרשן התורה הנפוץ ביותר, בפירושו על הפס' הראשון בתורה:

רש"י בראשית פרק א פסוק א

בראשית - אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל [את] התורה אלא (שמות יב ב) מהחודש הזה לכם, שהיא מצוה ראשונה שנצטוו [בה] ישראל, ומה טעם פתח בבראשית, משום (תהלים קיא ו) כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים, שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו:

- ⇐ מדוע לדעת הדרשן (רבי יצחק) היה צריך להתחיל את התורה מ"החודש הזה לכם"? מה משקפת נקודת פתיחה זו לגבי משמעות התורה בעיניו, לפחות בשלב השאלה?
- ⇐ מהי מטרת ספר בראשית לפי המסקנה? האם הוא מהווה חלק אינטגרלי של התורה?

עיינו כעת בהקדמתו של הנצי"ב מוולוז'ין לספר בראשית, בפירושו "העמק דבר" על התורה:

הקדמה העמק דבר על התורה

זה הספר הנקרא "ספר בראשית" - נקרא בפי הנביאים: "ספר הישר", כדאיתא במסכת עבודת כוכבים (כה ע"א) על שני מקראות: בספר יהושע (י יג): "הלא היא כתובה על ספר הישר", ובספר שמואל (ב א יח): "ויאמר ללמד לבני יהודה קשת, הנה כתובה על ספר הישר". ומפרש רבי יוחנן: זה ספר אברהם יצחק ויעקב שנקראו "ישרים", שנאמר: "תמות נפשי מות ישרים" (במדבר כג ז). ויש להבין הטעם למה קרא בלעם את אבותינו בשם "ישרים" בייחוד, ולא "צדיקים" או "חסידים" וכדומה. וגם למה מכונה זה הספר ביחוד בכינוי "ישרים", ובלעם התפלל על עצמו שיהא אחריתו כמו בעלי זה הכנוי.

והענין דנתבאר בשירת האזינו על הפסוק "הצור תמים פעלו... צדיק וישר הוא" (דברים לב ד), דשבח "ישר הוא" נאמר להצדיק דין הקדוש ברוך הוא בתרבו בית שני, שהיה "דור עקש ופתלתל" (שם פסוק ה); ופירשנו שהיו צדיקים וחסידים ועמלי תורה, אך לא היו ישרים בהליכות עולמים. על כן, מפני שנאת חנם שבלבם זה אל זה, חשדו את מי שראו שנוהג שלא כדעתם ביראת ה' שהוא צדוקי ואפיקורס. ובאו על ידי זה לידי שפיכות דמים בדרך הפלגה, ולכל הרעות שבעולם, עד שחרב הבית. ועל זה היה צדוק הדין, שהקדוש ברוך הוא ישר הוא ואינו סובל צדיקים כאלו, אלא באופן שהולכים בדרך הישר גם בהליכות עולם, ולא בעקמימות אף־על־גב שהוא לשם שמים, דזה גורם חרבן הבריאה והריסות ישוב הארץ.

וזה היה שבח האבות, שִמְלַבְד שהיו צדיקים וחסידים ואוהבי ה' באופן היותר אפשר, עוד היו "ישרים", היינו: שהתנהגו עם אומות העולם, אפילו עובדי אלילים מכוערים; מכל מקום היו עמם באהבה, וחשו לטובתם, באשר היא קיום הבריאה. כמו שאנו רואים כמה השתטח אברהם אבינו להתפלל על סדום, אף־על־גב שהיה שנה אותם ואת מלכם תכלית שנהא עבור רשתם, כמבואר במאמרו למלך סדום. מכל מקום חפץ בקיומם!

ובבראשית רבה פרשת וירא (פרשה מט) איתא על זה שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו: "אַהֲבֵת צְדָק וְתִשְׁנֵא רָשָׁע" (תהלים מה ח) - "אהבת הצדיק את בריותי, ותשנא להרשיען..." והיינו ממש כ"אב הַמִּזְן גוֹיִם" (בראשית יז ד, ובפסוק ה), שאף־על־גב שאין הבן הולך בדרך מישרים - מכל מקום שוחר שלומו וטובו. וכן הוצק חן ודרך ארץ נפלא, על דבר אברם את לוט, כמו שנתבאר בפרשת "לך".

וכן ראינו כמה נח היה יצחק אבינו להתפייס ממשנאיו, ובמעט דברי פיוס מאבימלך ומרעיו - נתפייס באופן היותר ממה שבקשו ממנו, כמבואר במקומו.

ויעקב אבינו, אחר שהיטב חרה לו על לבן, שידע שבקש לעקרו לולי ה', מכל מקום דבר עמו דברים רכים. עד שאמרו על זה בבראשית רבה (פרשה עד): "קִפְדָּנוּתָן של אבות ולא עֲנִיָּוֶתָן של בנים" (עיין שם), ונתפייס עמו מהר.

וכן הרבה למדנו מהליכות האבות בדרך ארץ מה ששייך לקיום העולם, המיוחד לזה הספר שהוא ספר הבריאה. ומשום הכי נקרא כמו כן ספר הישר על מעשה אבות בזה הפרט.

ובלעם בשעת רוח הקודש - לא היה יכול להתפלא על רוע מעשיו, שאינו צדיק וחסיד כאברהם יצחק ויעקב, אחרי שהוא נביא אומות העולם וראשו במקור הטומאה. אכן התפלא על רוע הילוכו בדרך ארץ, שאם שראוי היה לו לשנוא את ישראל תכלית שנאה, באשר שהמה בני אברהם יצחק ויעקב וראשם במקור הקדושה, אבל מכל מקום לא היה ראוי לפניו לבקש לעקר אומה שלימה. ואינו דרך ישרה בקיום העולם. ועל זה צעק "תמות נפשי מות ישרים", היינו: מקיימי הבריאה.

ובדברינו נתיישב יפה על מה נקרא זה הספר ספר הישר, שהוא ספר הבריאה.

מהי מטרתו של ספר בראשית לפי הנצי"ב? ⇐

במה בא לידי ביטוי ה"יושר" של האבות? ⇐

חזרו כעת לקרוא את פירושו של רש"י: האם נוצרת כאן הבנה מחדשת בביטוי "לאשר ישר בעיניו"? (הערה: יש להניח כי הנצי"ב כותב לאדם שמכיר היטב את פירוש רש"י על התורה. בהוצאות השונות של הפירוש, הוא אף מודפס בצמוד לפירוש רש"י. תודה ליואל קרצ'מר רזיאל על ההערה האחרונה).